

21-Hüseyin Âlî Efendi'nin Miftâhü'r-rahme adlı eseri¹**Nursel CAMBAZ²****Gülay KARAMAN³**

APA: Cambaz, N.; Karaman, G. (2020). Hüseyin Âlî Efendi'nin Miftâhü'r-rahme adlı eseri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö8), 271-290. DOI: 10.29000/rumelide.828838.

Öz

Hüseyin Âlî Efendi, 17. yüzyılda yaşamış önemli bir âlim, şair ve münşidir. Kaleme aldığı manzum ve mensur eserlerle Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan duraklama gösterdiği 17. yüzyılda ilim ve edebiyata katkıda bulunmuş, döneminde adından övgüyle söz ettirmiştir. Bu çalışmada, Hüseyin Âlî'nin Miftâhü'r-rahme adlı mensur eseri söz konusu edilecektir. Firavun'un imanına dair olan bu eser; mukaddime, sekiz bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Eserde Câmiu'l-usûl, Fusûsü'l-hikem, Keşşâf, Kifâye, Envârü't-tenzîl ve Lübbübü't-te'vîl gibi çeşitli tefsir ve hadis kitapları, İslam âlimlerinin görüşleri, ayet ve hadisler ışığında Firavun'un imanı değerlendirilmiştir. Eserin tespit edilebilen on iki yazma nüshasından yedisi yurt içi kütüphanelerinde, beşi yurt dışında bulunmaktadır. Varak sayısı nüshalara göre değişiklik göstermekle birlikte 1741-42'de istinsah edilen Avusturya Milli Kütüphanesinde N.F. 356 numarada kayıtlı en eski tarihli nüshaya göre, Miftâhü'r-rahme 23 varaktan oluşmaktadır. Muhtevası, kaynakları, dil ve üslup özellikleri bakımından dinî, ilmî ve edebî bir özellik gösteren eser, oldukça süslü bir dille kaleme alınmış, Arapça-Farsça kelime ve terkiplere sıklıkla yer verilmiştir. Miftâhü'r-rahme mensur bir eser olmakla birlikte eserde manzum kısımlar da mevcuttur. Anlatımı güçlendirmek, ifadeyi süslemek için klasik Türk edebiyatının yanı sıra Arap ve Fars edebiyatlarının önde gelen eserlerinden muhtevaya uygun çeşitli beyitler alıntılanmıştır. Bu makalede, Hüseyin Âlî'nin Miftâhü'r-rahme adlı eserinin ilim dünyasına tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda; öncelikle 17. yüzyıl klasik Türk edebiyatı, Hüseyin Âlî Efendi ve eserleri hakkında bilgi verilecek, ardından Miftâhü'r-rahme; nüshaları, telif sebebi, muhtevası, kaynakları, dil ve üslup özellikleri bakımından incelenecektir.

Anahtar kelimeler: 17. yüzyıl, klasik Türk edebiyatı, Hüseyin Âlî Efendi, Miftâhü'r-rahme, Firavun'un imanı

- 1 Bu makale, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Nursel CAMBAZ tarafından Dr. Öğr. Üyesi Gülay KARAMAN'ın danışmanlığında tamamlanan "Miftâhü'r-rahme (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. 2-5 Eylül 2020 tarihlerinde Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi tarafından düzenlenen II. Uluslararası Filolojide Akademik Çalışmalar Kongresi'nde (BICOASP) çevrimiçi olarak sunulmuş sözlü bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.
- 2 YL Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD (Bartın, Türkiye), nurselcmbz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1075-9198 [Makale kayıt tarihi: 13.09.2020-kabul tarihi: 20.11.2020; DOI: 10.29000/rumelide.828838]
- 3 Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Bartın, Türkiye), gkaraman@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1575-0229

Adres
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No: 14/8
Kadıköy / İstanbul / TÜRKİYE
e-posta: editor@rumelide.com
+90 (505) 795 8 124 / +90 (216) 773 0 616

Address
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No: 14/8
Kadıköy / İstanbul / TURKEY
e-mail: editor@rumelide.com
+90 (505) 795 8 124 / +90 (216) 773 0 616

Huseyin Ali Efendi's work titled *Miftahu'r-rahme*

Abstract

Huseyin Ali Efendi was an important intellectual, poet and transcriber who lived in the 17th century. With the poetical and prosaic works written by him, he contributed to science and literature in the 17th century, when the Ottoman Empire was in the period of stagnation in terms of military, political, economic and social aspects, and made a distinguished name for himself in his period. The subject of this study is Huseyin Ali's prosaic work titled *Miftahu'r-rahme*. This work on the faith of the Pharaoh consists of an introduction, eight chapters and an epilogue. In the work, the faith of the Pharaoh was evaluated in the light of various interpretation and hadith books such as *Camii'l-usul*, *Fususul'hikem*, *Kessaf*, *Kifaye*, *Envaru't-tanzil* and *Lubabu't-tavil* as well as the views of Islamic scholars. Seven of the twelve identified manuscript copies of the work are found in domestic libraries, while the five are abroad. Even though the number of leaves varies depending on the copies, according to the oldest copy dated 1741-42 and found in the Austrian National Library registered with the N.F. 356 number, *Miftahu'r-rahme* consists of 23 leaves. The work, which demonstrated religious, scientific and literary features in terms of its content, sources, language and style features, was written in a very fancy language, and Arabic and Persian words and phrases were frequently included. Although *Miftahu'r-rahme* is a prosaic work, it contains poetical parts as well. In order to enrich the narration and to glamorise the expression, various couplets compatible with the content were quoted from the leading works of the Arabic and Persian literatures as well as classical Turkish literature. In this article, it is aimed to introduce Huseyin Ali's work titled *Miftahu'r-rahme* to the world of science. In this direction, firstly, information will be provided on the 17th century classical Turkish literature, Huseyin Ali Efendi and his works, and afterwards *Miftahu'r-rahme* will be examined in terms of its copies, reason of writing, content, resources, language and turn of expression.

Keywords: 17th century, classical Turkish literature, Huseyin Ali Efendi, *Miftahu'r-rahme*, the faith of the Pharaoh

Giriş

17. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan birtakım problemlerle karşı karşıya kaldığı bir yüzyıldır ancak imparatorluğun içinde bulunduğu olumsuz durum edebiyatı etkilememiş, Türk edebiyatı bu yüzyılda en verimli çağını yaşamıştır (Mengi, 2016: 193). Bir önceki yüzyılda olgunlaşmaya başlayan klasik Türk edebiyatı bu dönemde gelişimini sürdürmüştür (Şentürk ve Kartal, 2010: 415).

17. yüzyılda nesir alanında bir çeşitlilik söz konusudur. Veysî, Nergisî, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi nesir alanında eser kaleme alan sanatçılardır (Mengi, 2016: 194). Bu yüzyılda nesir; tür, içerik, dil ve anlatım bakımından renkli ve çeşitlidir. Veysî ve Nergisî'nin eserleri, dönem nesrinin süslü nesir olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Özgül, 2013: 227). Tezkire ve biyografi türünde de önemli eserler verilmiştir. 17. yüzyıl biyografi yazarları, eserlerinde çağdaşları olan şairlere yer verip bilgi tekrarına düşmemek için biyografileri kısa tutmuşlardır. *Riyâzü's-şu'arâ*, *Zübdetü'l-eş'âr*, *Rıza Tezkiresi*, *Yümnî Tezkiresi* bu dönemin önemli tezkirelerindendir (Şentürk ve Kartal, 2010: 468-69).

Bu makalede, 17. yüzyıl şahsiyetlerinden biri olan Hüseyin Âlî Efendi'nin Firavun'un imanı hakkındaki *Miftâhü'r-rahme* adlı mensur eseri tanıtılacaktır. Bu doğrultuda; öncelikle Hüseyin Âlî ve eserleri hakkında bilgi verilecek, ardından *Miftâhü'r-rahme*; nüshaları, telif sebebi, muhtevası, kaynakları, dil ve üslup özellikleri bakımından incelenecektir.

1. Hüseyin Âlî'nin hayatı ve eserlerine genel bir bakış

1.1. Hayatı

Hüseyin Âlî, 17. yüzyılda yaşamış önemli bir âlim, şair ve münşidir. Kaynaklarda, doğum tarihi ve ailesi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı katalog kayıtlarında şairin adı “Hüseyin Çelebî b. Abd-Allâh Edirnevî” ve “Alî Hüseyin b. Abd-Allâh Edirnevî” şeklinde geçmektedir. Bu kayıtlardan şairin babasının adının Abdullah olduğu anlaşılrsa da diğer kaynaklarda bunu destekleyen herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Asıl adı Hüseyin olan şair, *Osmanlı Müellifleri*'nde Âlî Hüseyin Efendi (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 937); *Beliğ Tezkiresi*'nde Hüseyin Efendi (İsmail Belig, 1985: 20); *Safâyî Tezkiresi, Kâfile-i Şu'arâ ve Edirne Şâirleri*'nde Hüseyin (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 66; Mehmed Tevfik, 2017: 90; Canım, 1995: 291); *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*'nde Âlî Hüseyin (Babinger, 2000: 208); *Vekâyî'u'l-Fuzalâ*'da Âlî, Edirnevî Hüseyin Efendi (Şeyhî Mehmed Efendi, 2018: 585) adıyla geçmektedir.

Kaynaklarda, Hüseyin Âlî'nin doğum yeri ile ilgili farklılıklar mevcuttur. *Beliğ Tezkiresi* ile *Rıza Tezkiresi*'nde Adanalı (İsmail Belig, 1985: 20; Zavotçu, 2009: 92) olduğu söylenen şairin *Edirne Şâirleri, Kâfile-i Şu'arâ, Osmanlı Müellifleri, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* ile *Safâyî Tezkiresi*'nde Edirneli (Canım, 1995: 291; Mehmed Tevfik, 2017: 90; Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 937; Babinger, 2000: 208; Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 66) olduğu bilgisi bulunmaktadır. Kaynakların çoğu, Hüseyin Âlî'nin Edirneli olduğu konusunda birleşmişlerdir. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde müellifin bazı eserlerde Adanalı bazılarında ise Edirneli olarak gösterilmesini imlayla ilişkilendirerek: “Bu tereddüd ‘Adana’ imlâ-yı kadimenin ‘Edene’ olduğundan ileri geliyor.” (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 938) demiştir.

Hüseyin Âlî'nin ölüm tarihi ile ilgili de farklı bilgiler söz konusudur. *Rıza Tezkiresi* ile *Vekâyî'u'l-Fuzalâ*'da Hüseyin Âlî'nin 1050/1640 yılında İstanbul'da vefat ettiği (Zavotçu, 2009: 92; Şeyhî Mehmed Efendi, 2018: 585) söylenmiştir. *Beliğ Tezkiresi, Osmanlı Müellifleri* ve *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*'nde ise şairin ölüm tarihi 1058/1648 (İsmail Belig, 1985: 20; Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 937; Babinger, 2000: 208) olarak verilmiştir.

Bazı kaynaklar, şairin “Dergâh-ı âlî müteferrikaları”ndan olduğunu söylemişlerdir (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 937; İsmail Belig, 1985: 20; Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 66; Şeyhî Mehmed Efendi, 2018: 585; Mehmed Tevfik, 2017: 90; Zavotçu, 2009: 92). Âlî, döneminde ünlü bir şair ve münşidir (Mehmed Tevfik, 2017: 90; Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 66). Hakkında *Rıza Tezkiresi*'nde “Şâir-i muhter ü vâsıl-ı netâ'ic-i asl u ferdür.” (Zavotçu, 2009: 92) denmiştir.

Hüseyin Âlî, bir kasidesinde iyi eğitim gördüğünü söylemiştir:

Nice tahsîl kıldım anı takrîr eylesem bir bir

Beyân itmek gelür lâzım bir iki turfe efsâne

K. 4/62

Adres
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No: 14/8
Kadıköy / İstanbul / TÜRKİYE
e-posta: editor@rumelide.com
+90 (505) 795 8 124 / +90 (216) 773 0 616

Address
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No: 14/8
Kadıköy / İstanbul / TURKEY
e-mail: editor@rumelide.com
+90 (505) 795 8 124 / +90 (216) 773 0 616

Şair, Fars edebiyatının önemli şairleri olan Tâlib-i Rûm, Örfî, Feyzî ve Enverî'den etkilenmiştir. Arapça-Farsça bilmesi sebebiyle "Örfî-i Sâni" ve "Tâlib-i Rûm" olarak anılmıştır (Arıkoğlu, 1999: VIII):

Nola dirlerse bana ey Âlî
Tâlib-i Rûm u '**Örfî-i Sâni**
 G. 116/8

Kapal, şairin *Dîvân*'ında üç yerde Feyzî'den, bir kasidede Kemâl-i Isfahânî'den; altı yerde Örfî'den bahsettiğini söylemektedir (2013: 135, 215, 302). Hüseyin Âlî, Nefî'nin söz alanında mahir olduğunu ve onun izinden gittiğini ifade etmiştir (Kapal, 2013: 405):

Ben ol şâkird-i hâs-ı **Nefî-i mu'ciz-dem-i Rûmem**
 Ki sözde gâlibim üstâd-ı zer-dûz-ı Horâsâne
 K. 4/112

Ayrıca şairin *Dîvân*'ında Nefî'ye yazdığı 39 beyitlik "suhan" redifli bir kaside bulunmaktadır.

Sultan II. Osman'a 53, Sultan IV. Murad'a 124, Sadrazam Dilâver Paşa'ya 26, Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya 78, Mahmud Paşa'ya 27, Vezir Hüseyin Paşa'ya 35 beyitlik kaside sunan şair, beklediği itibarı görememiştir:

Ne çâre neyleyin ammâ ki olmaz biri de vâsıl
 Cenâb-ı âsitân-ı âsumân-fersâ-yı sultâne

 Dirîgâ bir vesîle bulmadım kim eyleyim îsâl
 Nice gündür tereddüd eylerin eşrâf u a'yâne

 Ne denli feylesof olsam yine dîvânedür dirler
 Varup ahvâlimi 'arz eylesem erkân-ı dîvâne
 K. 4/19-21

1.2. Eserleri

Kaynaklarda şairin eserleri ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. *Rıza Tezkiresi*'nde şairin yedi (Zavotçu, 2009: 93), *Edirne Şâirleri*'nde on bir (Canım, 1995: 291-92), *Osmanlı Müellifleri*'nde ise dokuz eseri olduğu bildirilmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 937). Kaynaklar doğrultusunda eserleri ile ilgili bilgileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.2.1. Dîvân

Dîvân'ı 1999 yılında İsmail Arıkoğlu tarafından "Âlî (Edirneli Hüseyin Efendi) Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni" başlığıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. *Dîvân*, mensur bir dibace ile başlamaktadır. *Dîvân*'da 1 münacat, 1 tevhid, 11 kaside, 10 kıta, 118 Türkçe gazel, 8 Farsça rubai, 14 Farsça gazel mevcuttur (Arıkoğlu, 1999: XVIII). Mürettep bir *Dîvân*'dır.⁴

⁴ *Dîvân*'daki kaside ve gazeller, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu'nda 1789 arşiv numarasıyla müstakil bir eser olarak *Kasaid ve Gazaliyat-ı Âlî* adıyla yer almaktadır. Eser, 29-71 varakları arasındadır. Eserin sonuna düşülen Hicri 1064 tarihi Miladi olarak 1653-54 yıllarına tekabül etmektedir.

1.2.2. Kâfiye ve Nazîre

İbnü'l-Hacib'in *Kâfiye* adlı eserinin muhteva olarak genişletilmiş şekli olan eser, Arapça bir nahiv kitabıdır. 112 varak olup talik hatla yazılmıştır. Eserin 1625 yılında yazıldığı bilinmektedir. Ders kitabı mahiyetinde olduğu için Hüseyin Âlî, eserini sade, anlaşılır bir şekilde kaleme almıştır (Cengiz, 2017: 28, 31). Âlî, eserinde birçok kaynak, âyet, hadis ve şiirden yararlanmıştır. Eserin tek nüshası, İstanbul Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi Bölümü'nde 1627 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

1.2.3. Miftâhü'r-rahme

Firavun ile Hz. Mûsâ arasında geçen maceraların anlatıldığı mensur bir eserdir. Mukaddime, sekiz bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Eserde, şiirler de yer almaktadır. Firavun'un imanı konusu çeşitli kaynaklar aracılığıyla değerlendirilmiştir. 12 nüshası tespit edilen eserin, Süleymaniye Kütüphanesinde 6, Kahire-Mısır Kütüphanesinde 3, Avusturya Milli Kütüphanesinde 2 ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde 1 nüshası bulunmaktadır. *Rıza Tezkiresi*'nde eser, *Miftâhü'l-cenne* (Zavotçu, 2009: 93) adıyla kayıtlıdır.⁵

1.2.4. Münşeat

Mektup türünde kaleme alınmış nesir ağırlıklı bir eserdir. Eserin içerisinde şiirler de mevcuttur. "Eser, musiki, askeriye, ilmiye ve birçok alandan şahıslara yazılmış mektupları içermektedir." (Cengiz, 2017: 24). *Münşeat-ı Ali* ismiyle Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü'nde 3518 demirbaş numarasıyla bir nüshası yer almaktadır.

1.2.5. Riyâzü'r-rahme

İslam'ın beş şartından bahseder. *Osmanlı Müellifleri*'nde eser için "eser-i nefis" (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 938) tabiri kullanılmıştır. *Rıza Tezkiresi*'nde *Riyâzü'l-cenne* ismiyle geçen eserin ahlakla ilgili olduğu söylenmiştir (Zavotçu, 2009: 93). Eserin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü'ndedir. *Kitâb-ı Miftâhü'r-rahme ve Riyâz-ı Cenne* adını taşıyan yazmada 25. varaktan itibaren başlamaktadır.

1.2.6. Riyâzü't-terâcim

143 varaktan oluşan eser, mensur olarak kaleme alınmış bir biyografi kitabıdır. Eser, 13. yüzyılda yaşamış biyografi yazarı İbn-i Hallikân'ın eseri örnek alınarak alfabetik sıraya göre tertip edilmiş 18 bölümden oluşmaktadır. Eserde süslü bir nesir dili kullanılmıştır. Eser, üç yüzü aşkın âlim, şair ve ünlü kişinin biyografisine yer vermesi açısından önem taşır (Karaman, 2019: 55-59). Tek nüsha olan eser, talik hatla yazılmıştır.⁶

1.2.7. Sâkî-nâme

Edirne Şâirleri'nde Hüseyin Âlî'nin *Sâkî-nâme* adlı bir eserinin olduğu, terkib-i bend şeklinde olan bu eserin şairin *Divân*'ının içerisinde yer aldığı yazmaktadır (Canım, 1995: 292).

⁵ Çalışmamızın konusunu oluşturan bu eser ile ilgili ayrıntılı bilgi ileride verilecektir.

⁶ *Riyâzü't-terâcim*, muhtevası bakımından *Rıza Tezkiresi*'nde *Tabakât-ı Şu'arâ ve Üdebâ-ı Arab* (Zavotçu, 2009: 93) ismiyle geçen eser ile örtüşmektedir.

1.2.8. Şehâdet-nâme

Edirne Şâirleri ile Osmanlı Müellifleri'nde Hüseyin Âlî'nin *Şehâdet-nâme* adlı bir eseri olduğu yazmaktadır (Canım, 1995: 292; Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 937). Fakat katalog kayıtlarında bu esere rastlanmamıştır.

1.2.9. Târîh-i Umûmî

Hüseyin Âlî, Hz. Âdem'den başlayarak zamanına kadar gelen bir *Târîh-i Umûmî* yazmıştır (Babinger, 2000: 208-9). Safâyî, tezkiresinde eserin halk arasında çok sevildiğinden ve rağbet gördüğünden söz etmiştir (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 66). Eserin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu'nda 663 demirbaş kaydıyla 206-215 varakları arasında *Tevârih* ismiyle yer almaktadır.

1.2.10. Ukûdü'l-cevâhir

Alfabetik olarak düzenlenmiştir. Arap atasözlerinin şerhidir. 28 bölümden meydana gelmiştir (Arıkoğlu, 1999: XIX).

1.2.11. Ukûdü'l-ukûl

Huyî'nin *Ferâidü'r-rahme* adlı eserinden seçilen atasözlerinin şerh ve tercümesidir (Arıkoğlu, 1999: XIX). Alfabetik olarak düzenlenmiş 29 bölümden oluşan eser, mensur tarzda yazılmıştır. Eser üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Aysun Uzun, *Ukûdü'l-ukûl*'ün Huyî'nin *Ferâidü'r-rahme* adlı eserinden farklı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Âlî'nin Hz. Ali'ye nispet edilen mesellerden eserine dâhil etmesi ve farklı kaynak eserlerden alıntıları ve izahlarıyla *Ukûdü'l-Ukûl*, *Ferâidü'l-Harâ'id*'den farklılaşır." (2019: 21-22).

Rıza Tezkiresi'nde, Hüseyin Âlî'nin *Gül-deste-i Belâgat-ı Türkî* adlı bir eserinden daha bahsedilmektedir (Zavotçu, 2009: 93) ancak katalog kayıtlarında bu esere rastlanmamıştır.

2. Miftâhü'r-rahme

Miftâhü'r-rahme, Firavun'un imanını konu alan ilmî ve edebî bir eserdir. Eserde, Firavun'un imanı çeşitli kitaplar, ayet ve hadisler delil gösterilerek değerlendirilmiştir. *Kur'ân*'da birçok ayette Hz. Mûsâ ile Firavun'un kıssası anlatılmış,

Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) "Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de Müslümanlardanım!" dedi. (*Kur'ân-ı Kerim*, Yûnus, 10/90).

ayetinde de Firavun'un iman ettiği ifade edilmiştir. "Firavun'un imânı kabul edildi mi problemi, daha tebeu't-tabiin döneminden itibaren ilim adamlarının ilgisini çeken ve kanaat izhar ettikleri bir konu olmuştur." (Aydın, 2014: 124). Sonraki dönemlerde konu bir tefsir problemi olarak müfessirlerce ilgili ayet bahsinde tartışılmıştır. Muhyiddin-i Arabî'nin değişik eserlerindeki bölümlerde müfessirlerin genelinden farklı olarak bu konuyu ele almasından sonra mesele tefsir ilminin sınırlarını aşmış ve böylece Firavun'un imanı hakkında müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır (Aydın, 2014: 125, 126).

Müstakil bir konu olarak Firavun'un imanını ele alan eserler çoğunlukla Arapçadır. Bu konuda yazılmış ilk müstakil risaleler, Nureddin el-Câmî'nin *Risâle fî îmâni Firavn* ve Devvânî'ye atfedilen *Risâle fî beyâni îmâni Firavn* adlı eserlerdir. Kâtip Çelebi de *Mizânü'l-hakk fî ihtiyârî'l-ehakk* adlı eserinde Firavun'un imanının geçerli olduğunu savunmuştur. Bunların dışında Muhammed el-Berzencî'nin *et-Te'bîd ve'l avn li'l-kailine bi îmâni Firavn*, Abdullah b. Abdulaziz el-Balikesirî el-Hanefî'nin *Tevfiku'l-uyûn fî hakkı îmâni Firavn*, Nasûhîzâde Şemsuddin el-Üsküdârî'nin *Risâle fî îmâni Firavn*, Muhammed en-Nur el-Arabî'nin *Risâle fî keyfiyeti îmâni Firavn* adlı eserleri Firavun'un imanının sahih olduğunu savunan eserler arasındadır (Aydın, 2014: 126-27).

Firavun'un imanının makbul olduğunu savunan âlimler olduğu gibi bu imanının kendisine fayda vermeyeceğini söyleyenler de olmuştur. İslami kaynaklarda beşerî ya da doğal bir felaket karşısında edilen imanının sahih olmadığı (Çınar, 2011: 123) vurgulanmış, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*'nde yaşamaktan ümit kesildiği andaki imanının faydasız olduğu dile getirilmiştir (Yazır, 2016: 175). İbn Teymiyye'nin *Risâle fî'r-reddi alâ İbn Arabî fî da'vâ îmâni Firavn*, İbn Kemal Paşa'nın *Risâle fî beyâni küfri Firavn* ve Ebûssuûd Efendi'nin *Risâle fî bahsi îmâni Firavn* adlı eserleri Firavun'un imanının sahih olmadığı konusunda yazılmış ilk eserlerdendir. Zeynu'l-Âbidin Muhammed Sibt el-Marsâfî'nin *Tenzîhu'l-kevn an itikâdi İslâmi Firavn*'ı, Bedran b. Ahmed el-Halîlî'nin *Neticetu't-tevfik ve'l-avn fî'r-reddi ale'l-kailine bi necâti Firavn*'ı ve Echurî'nin *el-Kavlu'l-musan ani'l-buhtan fî gargi Firavn ve ma kane aleyhi mine't-tuğyan*'ı konuyla ilgili kaleme alınmış reddiyelerdendir (Aydın, 2014: 127).

Hüseyin Âlî Efendi, *Miftâhü'r-rahme* adlı eserinde Firavun'un imanı konusunu Türkçe müstakil bir eser olarak ele almıştır. İbn-i Arabî başta olmak üzere bu konuda daha önce söz söylemiş âlim ve mutasavvıfların görüşlerine atıflarda bulunulan eser, bu yönüyle dikkat çeken bir çalışmadır.

2.1. Eserin yazma nüshaları ve tavsifi

Miftâhü'r-rahme'nin on iki nüshası tespit edilmiştir. Eserlerin nüsha tavsifleri⁷ şu şekildedir:

2.1.1. Avusturya Milli Kütüphanesi, No. N.F. 247

178x127 mm. ölçülerine sahip olan eser, *Miftâhü'r-rahme* ismiyle kayıtlıdır. Toplam 22 varaktan oluşmakta, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Nesih hatla yazılmıştır. Metnin siyah, başlıkların kırmızı mürekkeple yazıldığı eserde bazı kelimeler silik ya da okunamaz hâldedir. Eserin müstensihî bilinmemekle beraber eser, 1742-43'te istinsah edilmiştir.

Baş: Gül-deste-i hâmd u sitâyiş ki bâzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Ân çîst ki bâyedem der-âmûz / Migüzâr merâ be-men der ân rûz

Eserin sonunda istinsah kaydı ile birlikte bir şiir yer almaktadır:

Yâdigâr olmağa şâlih degül ammâ lûtfen

Yâd ide ehl-i kerem hayr-du'â ile beni

Nâzar-ı 'afv ile maḥv eyleyüp işlâh iden

⁷ Nüsha tavsifleri yapılırken şu elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır:
<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=miftahu%27r-rahme>
<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/list>
<http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>

Görmeye hiç keder sağ ola dâ'im bedeni

(1155)

2.1.2. Avusturya Milli Kütüphanesi, No. N.F. 356

Mecmû'a-i Resâ'il adıyla kayıtlı 60 varaktan oluşan yazma eserin 1b-23a varakları arasındadır. Her varak 15 satırdan oluşmaktadır. 178x127 mm. ölçülerinde olan eser, nestalik hatla yazılmıştır. Metin siyah, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, ayetler kırmızı mürekkep ile vurgulanmıştır. Mustafa Üsküdârî tarafından 1741-42'de istinsah edilmiştir.

Baş: Gül-deste-i hâmd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Ân çîst ki bâyedem der-âmûz / Migüzâr be-men merâ der ân rûz

Eserin sonunda "Yevm-i cum'a vaqt-i 'işâ li's-şalât sene 1154, gurre-i Muḥarrem" şeklinde bir istinsah kaydı vardır.

2.1.3. Kahire-Mısır, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, No. 9525

Talik hatla yazılan eser 23 varaktır. Her varakta 19 satır bulunmaktadır. Katalog kayıtlarında müellifin ismi, Ali Çelebî İznîkî olarak geçmektedir.

2.1.4. Kahire-Mısır, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, No. Mecâmî Türkî Talat 14

120x215 mm. ölçülerinde olan eser, talik hatla yazılmıştır. 67-83. varaklar arasındadır. Her varakta 19 satır bulunmaktadır.

2.1.5. Kahire-Mısır, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, No. Tevhidi Türkî 6

110x230 mm. ölçülerinde olan eser, 23 varaktır. Talik hatla yazılmıştır.

2.1.6. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan Koleksiyonu, No. 34 Sü-Tarlan 94/1

Miftâhü'r-rahme adıyla kayıtlı olan eser kahverengi, zencirekli meşin bir cilt içindedir. 214x114-154x65 mm. ölçülerindedir, her varak 19 satırdan oluşmaktadır. Saman filigranlı kâğıda nestalik hat ile yazılmıştır. Toplam 23 varaktan oluşmaktadır. 22b'de Mevlânâ hakkında bir murabba, 23a'da Şeyh Ahmed Rufâî medhiyesinde Nâfîz'in bir nazmı yer almaktadır. Metin siyah, söz başları ve duraklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eserin istinsah tarihi bilinmemektedir.

Baş: Gül-deste-i hâmd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Ân çîst ki bâyedem der-âmûz / Migüzâr be-men merâ der ân rûz

2.1.7. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Koleksiyonu, No. 384

Katalog kayıtlarında *Miftâh-ı Rahmet* adıyla geçen eser, 197b-219a varakları arasındadır. Her varakta 13 satır bulunmaktadır. Ayetlerin bir kısmı, hadisler ve bazı Arapça ibareler harekelenmiş ve kırmızı mürekkep ile vurgulanmıştır. Hatime bölümünden sonra, hadisler ve ayetler ışığında Allah'ın sonsuz

rahmeti işlenmiştir. Konuyla ilgili olarak İslam tarihinden örnekler yer almaktadır. Bu açıdan mikrofilmle örtüşmektedir. İstinsah tarihi belli değildir.

Baş: Gül-deste-i hâmd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Bu hadîş-i şerîf dahı te'vîl-i hadîş-i evvel ile mü'evvel olduğundan gayrı bu gevher-i gencîne-i nübüvvet kabl-i nüzûlî'l-ferâ'iz pîrâye-i silk-i beyân olmak dahı muhtemeldür. Kezâ fî-Mebâriki'l-ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-envâr.

Zahriyede “Er-risâletü'l-müsemma be-Miftâh-ı Rahmet” yazmaktadır.

İstinsah kaydı şu şekildedir:

Temmetü'r-risâle bi-hatm-i hadîş-i hâtemü'r-risâleti şalla'llâhü 'aleyhi ve sellem. Mâ-cerâ fî-ravzati'l-'ibâreti li-ehli'l-belâgati ve'l-berâ'ati min-mîzâbi yerâ'atihim tesnîmü't-teslîm ve sebîlü'l-isâleti Âmin.

2.1.8. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 2131

Kitâb-ı Miftâhü'r-rahme ve Riyâzü'r-rahme adıyla kayıtlı yazma eserin 1b-23b varakları arasında yer alır. Her varakta 17 satır bulunmaktadır. 185x100-135x55 mm. ölçülerine sahiptir. Cildin ebru desenli olmayan kâğıt yüzünde “Bursevî Hakkı Efendinin hâlifeleri Hüseyin Âlî Efendinin Kitâb-ı Miftâhü'r-rahme ve Riyâz-ı Cenne Bâ-hatt-ı Esîrî-zâde Efendi” yazmaktadır.

17. sayfanın sol kenarında “Bu ‘ibâret-i hoş-me’âl hâtimede vâki’ olan kıssa-ı garibe ki Veysî Efendinin te’lîfinden ahz olunmuşdur bi-‘aynihi tekrâr olursa gerekdür.” ibaresi vardır. Bu ifade, derkenârda kırmızı cetvelle üçgen içine alınmıştır.

Baş: Gül-deste-i hâmd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Ân çîz ki bâyedem der-âmûz / Migüzâr merâ be-men der ân rûz

Eserin sonunda Esîr-zâde Ahmed bin Mustafa tarafından tamamlandığını belirten bir ferağ kaydı vardır: “İtmâm yâft İn risâle ‘an-yedi efkârî’l-verâ Ahmed bin Muştafâ Esîr-zâde yessera’llâhü ‘alâ-küllî mâ irâdihî [te]mm”.

2.1.9. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu, No. 703

210x125-150x65 mm. ölçülerine sahiptir. 1b-22a varakları arasındadır. Her varakta 19 satır bulunmaktadır. Bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, ayetler kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Eserde sahh kayıtları vardır. Ahmed bin Muhammed tarafından istinsah edilmiştir.

Baş: Gül-deste-i hâmd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Ân çîz ki bâyedem der-âmûz / Migüzâr be-men merâ der ân rûz

“Kad temme ‘alâ-yedi’l-‘abde’l-ekal Ahmed bin Muhammed fi’l-yevmi hâdi ‘aşere evvel râbi’în” cümlesinde istinsah kaydının olduğu kısımda mürekkep dağılmıştır. Burada tahminen “sene sitte mieteyn ve elf [1206]” yazmaktadır.

2.1.10. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mikrofilm Koleksiyonu, No. 1725

Süleymaniye Kütüphanesinde 1725 arşiv numarasıyla kayıtlı olan eser, Darü'l-Kütübü'l-Mısıriyye'den 1968 yılında İstanbul'a mübadele yoluyla getirilmiştir. Diğer nüshalardan şekil olarak farklıdır. Mikrofilmde hatime bölümünden sonra Allah'ın rahmetinin delilleri ele alınmıştır. Dipnot ve haşiyelerde ise Arapça bazı ifadeler yer almaktadır. Eserin başında müellifin ismi: "Bâ-ḥaṭṭ-ı muşannif merḥûm Âlî Çelebî" olarak geçmektedir. 23 varaktan oluşan eser, talik hatla yazılmıştır. Fazlullah el-Nakşibendî tarafından istinsah edilmiştir.

Baş: Gül-deste-i ḥamd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Ân çîş ki bâyedem der-âmûz / Migüzâr be-men merâ der ân rûz

2.1.11. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi, No. Y-340/2

206x131-143x60 mm. ölçülerindedir. 11b-28b varakları arasındadır. Her varakta 19 satır bulunmaktadır. Gülkurusu rengi kâğıt kaplı bir cilt içindedir. Talik hatla yazılmıştır, söz başları kırmızıdır. 1166/1753 yılında istinsah edilmiştir.

Baş: Gül-deste-i ḥamd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Ân çîz ki bâyedem der-âmûz / Migüzâr be-men merâ der ân rûz

Zahriyede "Kitâb-ı *Miftâh-ı Rahmet* fî-Hall-i Müşkilât-ı *Fuşûş*" yazılıdır. Eserin sonunda istinsah kaydı vardır: "Kâd temme fi'l-yevmi't-tâsi' 'aşer meh-i Cumâde'l-ülâ sene sit ü sittîn ve mi'e ve elf min-himmetihi men lehü kemâlü'l-'izz ü eşref [1166]".

2.1.12. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeniler Kitaplığı, No. Y-706

Nesih hatla yazılan eser, *Mecmû'a-i Resâ'il* adlı yazmanın içerisinde yer almaktadır. Varak numarası 136b'den başlamaktadır. Toplam 25 varaktan oluşmakta, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Eserde 158b-160b varaklarının üst kısımları ile 161a'nın tamamında yazılar silik olduğu için okunamamıştır. Metin siyah, başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser, 1745-46'da istinsah edilmiştir.

Baş: Gül-deste-i ḥamd u sitâyiş ki gülzâr-ı şâd-âb-ı ihlâşdan ber-çîde-i dest-i ta'zîmdür.

Son: Metnin sonunda mürekkep dağıldığı için okunamayan bir bölüm bulunmaktadır. Okunabilen bazı kelimelerden bu kısmın Avusturya N.F. 247 numaralı nüshanın sonunda yer alan şiir olduğu anlaşılmaktadır:

Yâdigâr olmağa şâlih degül ammâ lûtfen

Yâd ide ehl-i kerem ḥayr-du'â ile beni

Nazar-ı 'afv ile maḥv eyleyüp işlâh iden

Görmeye hîç keder sağ ola dâ'im bedeni

2.2. Miftâhü'r-rahme'nin telif sebebi

Hüseyin Âlî, *Miftâhü'r-rahme*'nin yazılış sebebini eserin girişinde şu şekilde açıklamaktadır:

Ammâ ba'd cüyende-i feyz-i lâ-yezâlî ser-mest-i sühan Hüseyin Âlî gencîne-i tefsîrden bu güne güher-senc-i ta'bîr olur ki bir gice niçe yârân ile güft u güde ve gönçe-i gülzâr-ı hâtır nesîm-i şöhetleri ile güşüde idi. Beyân-ı vüs'at-ı deryâ-yı rahmet ve zühür-ı esrâr-ı hikmet ü 'ibreti mutazammın ğarķ-ı Fir'avna müte'allik ba'zı ahbâr u âşârdan şikeste vü beste ta'bîr ile takrîr eyledüğümüzde perâkende-i pîşgâh-ı sâmi'aları olan cevâhir-i girân-ı kadr-i güftâr keşîde-i silk-i tahrîr olunmak iltimâs eyledüklerinde nigâşte-i kilik-i gevher-bâr u raķam-zede-i hâme-i mu'ciz-nigâr kılınup der-i zulmet-hâne-i hürmâta mücib-i sedd olmağla *Miftâhü'r-rahme* ismi ile nâm-zed kılındı (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 2a).

Buna göre, Hüseyin Âlî, bir gece dostlarıyla bir araya gelir. Allah'ın sonsuz rahmeti, hikmeti ve Firavun'un helak olmasıyla ilgili konuları çeşitli eserlerden konuşur ve tartışır. Sohbet esnasında arkadaşları Hüseyin Âlî'den duydukları bu değerli sözlerin yazılmasını rica ederler. Günahların karanlık kapısını kapatacağı için bu esere *Miftâhü'r-rahme* ismi uygun görülür.

2.3. Eserin muhtevası

Eser; mukaddime, sekiz bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Eserde, mukaddimeye geçmeden besmele-hamdele-salveleye yer verilmiş, hamdele ve salve süslü nesir ile kaleme alınmıştır. Hamdele ve salve kısmında bazı şiirler ifadeye güç katmak, anlatımı süslemek amacıyla kullanılmıştır.

Mukaddimede, İslam'a göre tövbenin hangi durumlarda kabul olup hangi durumlarda kabul olmadığı anlatılmıştır. İlk olarak imanın “e-m-n” kökünden geldiği söylenmiş ve sözlükteki anlamına yer verilmiştir. Sonrasında çeşitli İslam âlimlerinden hareketle imanın tanımı üzerinde durulmuş, hangi durumlarda sahih olduğu tartışılmıştır.

İslam âlimleri, bir kimsenin inandığını söyleyip bunu kalbi ile doğrulamadığında dünya ahkâmında mümin sayılsa da Allah katında mümin sayılmayacağını dile getirmişlerdir (Nüredin Es-Sâbûnî, 2011: 171). *Miftâhü'r-rahme*'nin mukaddime kısmında Allah'a iman etmenin kalbin tasdiki olduğu vurgulanmış; Hucurât suresi, 14. ayet delil gösterilerek dil ile inandığını söyleyip kalp ile inanmayan Arapların imanının sahih olmadığı ifade edilmiştir. *Kitâbü'l-kifâye* kaynak gösterilerek iman ve İslam'ın tarifi yapılmıştır. İslam âlimlerinden İmam Kevâşî, İmam Mutarrizî ve Taftâzânî iman ile ilgili görüşlerini açıklamışlardır. Taftâzânî, tövbenin hangi şartlarda kabul olduğunu Nisâ suresi, 18. ayetten hareketle dile getirmiştir. Mukaddime, Mevlânâ'ya atfedilen “Yine gel, yine gel! Kim olursan ol, yine gel! Kâfir, mecûsî, putperest olsan da yine gel! Bu bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir. Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel!” (Şafak, 2009: 75) anlamındaki Farsça rubai ile tamamlanmıştır.

1. Bölüm, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Firavun hakkındaki duasını içermektedir. Hz. Mûsâ, Firavun ve kavmine Allah'ın ayetlerini defalarca anlatmış, uzun zaman nasihat ve öğütlerde bulunmuş, kendilerini Allah'ın gazabının beklediğini söylemiş, içinde bulundukları sapkınlıktan dolayı onları uyarmış fakat onlar Hz. Mûsâ'yı dinlemeyip inkâra devam etmişlerdir. Hz. Mûsâ'nın ümidi tükenmiş ve onlara öfkesi artmıştır. Sonunda elinden başka bir şey gelmeyip onlara beddua etmiştir (Zemahşerî, 2017: 328). Kadı Beydâvî, bu duayı edenin Hz. Mûsâ (a.s.) olduğunu fakat Hârûn (a.s.) güvence verince ikisine isnat olunduğunu söylemiştir. *Keşşâfta*: “Hazret-i Mûsâ'nın kavmini dine davet ettikten sonra kırk yıl beklediği” (Zemahşerî, 2017: 330) bilgisine yer verilmiştir.

2. Bölüm, Firavun'un helak olmasıyla ilgilidir. Firavun'un helak vakti yaklaştığında Allah, Hz. Mûsâ'ya İsrailoğulları ile beraber Mısır'dan çıkıp gitmelerini emreder. İsrailoğullarının gittiğini öğrenen Firavun, askerleri ile onların peşine düşer. İsrailoğulları, peşlerinden Firavun ve askerlerinin geldiğini

görüp Hz. Mûsâ'ya (a.s.): “Ey Mûsâ! İşte Firavun gelip yetişt, ne yapacağız?” diye sorarlar. Allah, “Asanla taşa vur.” der ve bunun üzerine Hz. Mûsâ (a.s.), asasını suya vurduğunda deniz on iki yola ayrılır. Sözü'nün kisası, İsrailoğulları denizden geçip güvenli kıyıya ulaşırlar. Firavun, denize yaklaştığında suya girmeye cüret edemez, geri dönmeyi düşünür. Bu sırada Cebrâil (a.s.) bir kısırağa binip Firavun'un önüne yürüdüğünden Firavun, atını durduramayıp Cebrâil'in (a.s.) peşinden gitmek zorunda kalır. Firavun'un askeri ise onun kendi iradesiyle hareket ettiğini sanıp peşinden denize girer. Böylece Firavun ve askerleri boğularak can verirler.

Hüseyin Âlî Efendi, bu bölümde *Lübâbü't-te'vîl*, *Kitâbü'l-müşkilât*, *Keşşâf* ve *Câmiu'l-usûl* ile Tirmizî'den bir hadisi kaynak göstermiştir. *Lübâbü't-te'vîl*'de İmam Mutarrizî, Firavun'un imanının şüpheli olduğu için kabul mertebesine ulaşamadığını aktarmış, sebep olarak da Firavun'un felaketten kurtulma düşüncesiyle “iman ettim” demesini göstermiştir. Hüseyin Âlî Efendi, İbn-i Esîr'in İbn-i Abbas'tan rivayet ettiği aşağıdaki hadis ile bu bölümü bitirmiştir:

Yüce Allah, Firavun'u suda boğduğu zaman, Firavun: “Gerçekten, İsrâiloğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim” (*Kur'ân-ı Kerîm*, Yûnus, 10/90) dedi. Cebrail: “Ey Muhammed! Sen beni denizin çamurundan alıp (Allah'ın) rahmeti ona ulaşıverir korkusuyla ağzını tıkarırken görseydin!” dedi (Müsned: 2027; İbnü'l-Esîr, 2013: 500).

3. Bölüm, bir önceki bölümde geçen hadis-i şerif ile bağlantılıdır. Firavun'un imanının kendisine fayda vermeyeceği *Keşşâf* kaynak gösterilerek anlatılmıştır. Firavun boğulacağını anladığı vakit iman edeceği sırada Cebrâil (a.s.), denizden bir miktar balçık alıp onun ağzını kapatmıştır (Zemahşerî, 2017: 334). Meryem suresi, 64. ayet ve Nahl suresi, 50. ayet delil gösterilerek Cebrâil'in (a.s.) Firavun'un iman etmesine engel olması konusu tartışılmıştır.

4. Bölüm, “(...) Cebrail: ‘Ey Muhammed! Sen beni denizin çamurundan alıp (Allah'ın) rahmeti ona ulaşıverir korkusuyla ağzını tıkarırken görseydin!’” (Müsned: 2027) hadis-i şerifine gelen itirazlara cevap şeklindedir. Cebrâil'in (a.s.) Firavun'un ağzına balçık atmasının hikmetini anlamayanlar hadis-i şerife çeşitli itirazlarda bulunmuştur. Enbiyâ suresi 23. ayet, İbrâhîm suresi 27. ayet ve Mâide suresi 1. ayet delil gösterilerek bu itirazlara cevap verilmiştir. Sonuç olarak, İmam Mutarrizî: “Cebrâil (a.s.) bu işi Allah'ın emriyle yapmıştır.” deyip noktayı koymuştur. Bölüm, “Allah, en doğrusunu bilir.” ifadesi ile bitmiştir.

5. Bölümde, Firavun'un hırsından dolayı iman ettiğini üç defa söylemesi izah edilir. Hüseyin Âlî, burada *Keşşâf*'ı kaynak göstermiştir. *Keşşâf*'ta bu durum şu şekilde geçmiştir:

Orada yüzüstü bırakılan (Firavun), kabul edilmesini çok istediği için, bir tek mânayı üç defa ve üç ayrı ibare ile ifade etmiş; ancak, vaktinde hata ettiği ve hiçbir seçme imkânının kalmadığı bir sırada söylediği için isteği kabul edilmemiştir. Oysa seçme imkânı bulunduğu ve teklifin devam ettiği bir zamanda olsaydı, bir defa söylemesi bile yeterdi (Zemahşerî, 2017: 332).

Bölüm, “Allah, en doğrusunu bilir.” ifadesi ile bitmiştir.

6. Bölüm, Firavun'un helak oluşundaki hikmet ve ibretler hakkındadır. Bu bölümde Yûnus suresi, 90-92. ayetlere yer verilmiştir. İsrailoğulları, Firavun'u zırhlı ile helak olmuş, toz toprağa bulaşmış hâlde görünce onun davasının doğru olmadığını anlamışlardır. Bölümün sonunda Allah'a yakarış ve dua vardır.

7. Bölüm, Firavun'un suda boğularak helak olmasını anlatır. Cebrâil (a.s.) ile Firavun arasında geçen bir olay, eserde *Keşşâf*'tan hareketle anlatılmaktadır. Bir rivayete göre Cebrâil (a.s.), Firavun'a gelip

“Efendisinin nimetlerine nankörlük ederek üzerindeki hakkını inkâr eden ve ona karşı ilahlık taslayan biri hakkında ne dersin?” diye sormuş, o da: “Efendisinin nimetlerini inkâr eden ve ona isyan edenin cezası denizde boğulmaktır.” diye cevap vermiştir. Boğulacağı vakit, Cebrâîl (a.s.) o fetvayı kendisine gösterdiğinde Firavun, Cebrâîl’in (a.s.) elindeki kendi yazısını tanımıştır (Zemahşerî, 2017: 334). Dolayısıyla aslında Firavun, kendi cezasını kendi vermiştir. Bu bölüm, diğer bölümlere nazaran daha kısadır.

8. Bölüm, Firavun’un imanının kabulüyle ilgilidir. Bu bölümde çoğunlukla *Fusûsü'l-hikem*’den alıntılar yapılmıştır. *Fusûsü'l-hikem* şârihlerinden Dâvûd-ı Kayserî’nin bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. Dâvûd-ı Kayserî’ye göre Firavun’un imanı sahihtir. Kaynak gösterilen bir diğer eser, *Hakâyıku't-tehlîl*’dir. *Hakâyıku't-tehlîl*’e göre Firavun, malını ve mülkünü kaybetme korkusuyla İsrailoğullarından doğan çocukları öldürür. Bunun üzerine annesi, Hz. Mûsâ’yı bir sandık içinde Nil nehrine salar. Firavun’un eşi ve hizmetçileri sahil gezintisinde Hz. Mûsâ’yı bulup eve getirirler. Firavun, çocuğu öldürtmek ister. Fakat Firavun’un eşi Âsiye (r.a.): “Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Kasas, 28/9) demiştir ve Hz. Mûsâ, Âsiye’ye göz nuru olmuştur. Yûsuf suresi, 87. ayet delil gösterilerek Allah’ı inkâr edenler dışında kimsenin Allah’tan ümidini kesmeyeceği dile getirilmiştir. Bazı müfessirler, Firavun’un, imanı sahih olsa bile üzerinde kul hakkı olduğu için cehennemde azap çekmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu bölümde, Hûd suresi, 98. ayet delil gösterilmiştir.

Hatimedede Hüseyin Âlî, Allah’ın sonsuz rahmeti ile ilgili ayet ve hadislerle yer vermektedir. “Allah’ın kabul edebileceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Nisâ, 4/17) denmiştir. Yani Allah, kulunun tövbesini kabul eder. Allah’a isyan edip kötülükler yapan birisi pişman olup vakit kaybetmeden tövbe ettiğinde tövbesinin kabul edileceği anlatılmaktadır. Âlî, tüm bu yorumlardan sonra Allah’a ve ezeli ilmine duyulan saygının bir ifadesi olarak İslami eserlerde sıklıkla kullanılan “Allah, en doğrusunu bilir.” ibaresine yer vererek son sözü O’na bırakır.

Hatimededen sonra “Râviyân-ı sahîh-gü’yân” başlığı altında Veysî’nin *Şehâdet-nâme* adlı eserinden alınmış, orucun faziletlerinden bahseden bir hikâye yer almaktadır. Allah’ın sonsuz rahmetini örneklendirmek ve ispatlamak amacıyla bu hikâyeye yer verilmiştir. Hikâyede çirkin ve günahkâr bir zenci, Ramazan ayı boyunca oruç tutar. Öldüğünde, günahkâr biri olduğu için kimse onun yüzüne bakmaz, mezarını kazmazken oruca hürmetinden dolayı Allah, bu kişinin salih bir kula yakışacak güzel bir şekilde defnedilmesini emreder. Bu hikâye vesilesiyle Allah’ın rahmetinin sonsuzluğuna atıfta bulunularak eser tamamlanmıştır.

2.4. Miftâhü'r-rahme'nin kaynakları

Hüseyin Âlî, *Miftâhü'r-rahme*’de birçok kaynaktan yararlanmıştır. Bu kaynakları ilmî ve edebî olmak üzere iki grupta toplayabiliriz:

2.4.1. İlmî kaynaklar

Kur’ân-ı Kerîm, İslami eserlerde en fazla referans gösterilen kaynaktır. Hüseyin Âlî, eserinde *Kur’ân-ı Kerîm*’den birçok ayete yer vermiştir. Bazen ayetin tamamı bazen de konuyla alakalı olan bölümü metinde yer almıştır. *Kur’ân-ı Kerîm* dışında eserde geçen diğer ilmî kaynaklar *Câmiu'l-usûl*, *Fusûsü'l-*

hikem, Hakâyıku't-tehlîl, Keşşâf, Kifâye, Medârikü't-tenzîl, Şerhü'l-akâidi'n-neseфіyye, Tabsıratü'l-mütezekkir, Envârü't-tenzîl ve Lübâbü't-te'vîl'dir.

2.4.2. Edebî kaynaklar

Hüseyin Âlî, eserini mensur olarak kaleme almış olsa da aralara şiirler ekleyerek eserini süslemiştir. Bu şiirler genellikle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarının önemli şairlerine aittir.

Eserde Fars edebiyatından; Attâr'ın *Muhtâr-nâme*, Emîr Hüsrev Dihlevî'nin *Mecnûn u Leylâ* mesnevisinden ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Dîvân*'ından beyitler, Molla Câmi'nin *Tuhfetü'l-ahrâr* ve *Yûsuf u Züleyhâ*'sından, Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Şeref-nâme* mesnevisinden beyitler, Örfî'nin *Dîvân*'ından bir beyit, Sa'dî'nin *Gülîstân*'ından bir mısra yer almaktadır. Fars edebiyatından alınan şiirlere metinde orijinal olarak yer verilmiş, tercüme yoluna gidilmemiştir. Arap edebiyatından; Hz. Ali'nin şiirinden bir beyit, İmam Bûsîrî'nin *Kaside-i Bürde*'sinden bir beyit; Türk edebiyatından Veysî'nin *Şehâdet-nâme* adlı eserinden bir bölüm ve *Dîvân*'ından iki beyit ile döneminin edebî geleneği doğrultusunda eserlerini Farsça yazmış olan Mevlânâ'nın *Dîvân*'ından bir beyit alıntılanmıştır.

2.5. Eserin dil ve üslup özellikleri

Miftâhü'r-rahme, mensur bir eserdir. Eserde, anlatımı güçlendirmek, nesri güzelleştirmek ve süslemek için mensur metnin aralarına beyit, dize, kıta, rubai gibi manzum parçalar eklenmiştir. Bu manzum parçalar, muhtevaya uygun bir şekilde Fars edebiyatının önemli isimlerinden olan Hâfız, Sa'dî, Nizâmî, Örfî, Câmi gibi şairlerin şiirlerinden, Fars edebiyatının yanı sıra Arap edebiyatının önemli eserlerinden olan *Kaside-i Bürde*'den alınmış alıntılardır.

Eserde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dil kullanılmıştır. Kelime hazinesi bakımından bu üç dilden en az kullanılanı Türkçedir. 17. yüzyıla ait bu eserde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait arkaik kelimeler de bulunmaktadır. “anuñ, birle, eyit-, ol, yerliğ” metinde tespit edilen arkaik kelimelerdendir.

Çoğunlukla Arapça-Farsça kelimelere yer verilen uzun zincirleme tamlamalardan oluşan *Miftâhü'r-rahme*'de, ağırlıklı olarak süslü nesrin izleri görülmektedir:

Ve manzûme-i sipâs ü sitâyiş ki be-hem keşîde-i ser-engüşt-i tekrîmdür nişâr-ı bârgâh-ı mekremet-i destgâh-ı
Âmürzgârî kılınur ki şayrefî-i 'inâyet-i ezeliyyesi rûz-ı bâzâr-ı mağfiretde cüyâ-yı nağd-i nâ-sere-i
ma'şiyetdür (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 1b).

Süslü nesrin özelliklerinden birisi de cümlelerin uzunluğudur. Eserde, cümleler genellikle uzundur:

Ve dürüd u ta'zîm Hâzret-i Sultân-ı serâ-perde-i risâlete şâyestedür ki câme-hâne-i 'inâyet-i Rabbânîden
püşânîde-i bâlâ-yı şân-ı şerîfî olan teşrîf-i tekrîmi tîrâz-ı *li yağfıra leka'llâhu mâ teğaddeme min zenbike ve*
mâ te'ahhara ile muhtarrez ve tahîyyet ü teslîm ol sipeh-sâlâr-ı enbiyâ vü ser-ğayl-i aşfiyâ Cenâb-ı Kerîmine
sezâvârdur ki mesned-i a'lâ-yı kurb-ı Rahmânî ve mağâm-ı Mağmûd-ı lütf-ı Yezdânîde *ve le seyfe yu'fike*
rabbuke fe terdâ hitâb-ı müsteşâbî ile mükerrrem ü mu'azzezdir (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 1b-2a).

Nesirde ahengi sağlayan önemli unsurların başında seci gelmektedir. *Miftâhü'r-rahme*'de seci; iç ahengi sağlayan, kelimeler arasında benzerlik, yakınlık ve bütünlük ilgisi kuran öge olarak karşımıza çıkmaktadır:

şikeste vü beste ta'bîr ile takrîr; güft u güde ve gönçe-i gülzâr-ı hâtır nesîm-i şöhbetleri ile güşüde; imtiñânen ve ibtilâen virdügi zînet ü mâl ve servet ü menâl; muhtezâ-yı irâde-i 'aliyye-i Qahhârî ve mücib-i meşîyye-i seniyye-i Cebbârî (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 2a; 5b; 6a-6b).

Eserde ünlü ve ünsüzlerin tekrarı, hem anlamı pekiştirmede hem de ahengi artırmada rol oynamıştır:

Ve manzûme-i sipâs ü sitâyîş ki be-hem keşîde-i ser-engüş-i tekrîmdür nişâr-ı bârgâh-ı mekremet-i destgâh-ı Âmürzgârî kılınur ki şayrefî-i 'inâyet-ezeliyyesi rûz-ı bâzâr-ı mağfiretde cüyâ-yı nakd-i nâ-sere-i ma'siyetdür (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 1b).

Bu cümlede “e” sesinin diğer ünlülere oranla daha fazla tekrarlandığı görülmektedir.

Eserde, Arapça ifadelere sıkça yer verilmiştir. Bu anlatım tarzı, üslubu ağırlaştırmıştır:

Kitâb-ı *Fuşûşü'l-hikem*de bu güne beyân buyurmuşdur ki **ve kâne kurretü 'aynin le Fir'avn bi'l-îmâni'llezi a'tâhu inde'l-garkî** Şeyh Dâvûd-ı Kayserî 'aleyhi'r-rahme, bu 'ibâret-i kudsiyyenüñ tefsîrinde buyurmuşdur ki **li-enne'l-hakka tükellimu bi-lisânihi min-gayrı ihtiyârihi bi-ennhü kurretü 'aynin lehü ve li-Fir'avne fevecebe en yeküne ke-zâlike fî-nefsi'l-emri**. Hazret-i şeyh-i ekber quddise sırru'ul-enver Mûsâ 'aleyhi's-selâmuñ Fir'avna kurretü'l-'ayn olduğunun sırrını beyân buyurduktan sonra keyfiyyet-i hâl-i mevtini dağı bu güne beyân buyurmuşdur ki **fe-kabzatühü** (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 14a).

Âlî, *Miftâhü'r-rahme*'de konuyu genişletmek ve düşüncelerini ispatlamak amacıyla ayet ve hadislerle, İslam âlimlerinin eserlerine ve görüşlerine başvurmuştur:

Ebu'l-Âliye ve Sa'îd bin Cübeyr lillezîne ya'melüne's-seyyi'âtdan murâd münâfıkındır, **Süfyân-ı Şevrî** 'uşât-ı mü'minindür diyü buyurmuşlardur (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 4a). Zînet, **Envârü't-tenzîle**de mâ yetezeyyenu bihi mine'l-libâsi ve'l-merâkibi ve nehvühümâ ile müfesser ve emvâl, Tefsîr-i **Lübâbü't-te'vîkle** nukûd u ni'am ile mu'abberdür (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 5b).

Metin içinde ayetlerin bazen tamamı bazen de bir kısmı verilmiştir. Bazı ayetler, tefsir kitaplarında olduğu gibi, başka âlimlerin görüşleri doğrultusunda şerh edilmiştir:

Şümme yetübüne min-karîbin (*Kur'ân-ı Kerîm*, Nisâ, 4/17): Ba'zî 'ulemâ *karîbden* murâd marâz-ı mevte düşmeden evveldür diyü buyurmuşlardur. Hazret-i Qâdî Beydâvî 'aleyhi'r-rahme bu âyet-i kerîmede *min* teb'îz içündür (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 17b).

Miftâhü'r-rahme, bu şekilde açıklayıcı anlatımı ön plâna çıkarmasıyla didaktik bir eserdir.

Hz. Mûsâ ile Firavun'un hikâyesinin anlatıldığı kısımlarda tahkiye üslubu ve karşılıklı konuşmalar göze çarpmaktadır. Eserde müellifin tartışma üslubu çerçevesinde okuyucunun aklına gelebilecek soruları zikredip bunlara cevap vermesi önemli bir üslup özelliği olarak dikkat çeker:

Eger sâ'il su'âl eylerse ki Fir'avnuñ püte-i endîşesinden ifrâg-ı kâlib-ı 'ibâret eyledügi sîm-i sühanı dârü'd-ı darb-ı kabûl-i Sübhânîde sikke-zede-i râğbet olsa ya'nî şahid-i îmânı câme-hâne-i lütf-ı İlâhîden teşrîf-püş-ı hüsn-i kabûl olmağla revnak-ı 'itibâr bulsa Hak te'âlâ *Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda* sū-i hâlinden mevâzî-'ı 'adîdede beyân buyurur mı idi? **Bu güne cevâb virilür ki** Fir'avnuñ îmânından sonra küfrine naşş-ı şarîh olmayup cümle Fir'avn hakkında vârid olan âyât kable'l-îmân vâki' olan ahvâlinde hikâyet olup bir mücrimüñ muqaddemen cerâ'im-i bî-pâyân ve 'uqûbât-ı elîmeye vücûh-ı şettâ ile istihkâfını beyân eyledükden sonra şahâ'if-i cerâ'imine kalem-i 'afv çekildügi 'Afüvvüñ kemâl-i 'afv-ı 'azîmine ve mezîd-i lütf-ı 'amîmine delâlet ider (*Miftâhü'r-rahme*, vr. 15b).

Miftâhü'r-rahme; uzun ve secili cümleleri, Arapça-Farsça manzum ve mensur alıntıları ve uzun terkipleri ile döneminin dil ve üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Nitekim Veysî ve Nergisî'nin eserleri ve Sebk-i Hindî akımının da etkisiyle sözü edilen hususiyetler 17. yüzyıl ilmi ve edebî eserlerinde kendisini yoğun bir şekilde göstermektedir.

Sonuç

Hüseyin Âlî Efendi, 17. yüzyılda yaşamış bir âlim, şair ve münşidir. Kaynaklarda, doğum tarihi ve ailesi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. İyi bir eğitim görmüştür. Şiirlerinde Nefî'nin izinden gittiğini söylemiştir. Fars edebiyatından Örfî, Feyzî, Tâlib-i Rûm'dan etkilenmiş, eserlerinde de bu kişilerin isimlerini zikretmiştir. Edirneli olan şair, çeşitli görevlerde bulunmuş, müteferrika iken 1648 yılında vefat etmiştir.

Miftâhü'r-rahme, Hüseyin Âlî'nin mensur bir eseridir. Mukaddime, sekiz bölüm ve hatimeden oluşan eser, Firavun'un imanı ile ilgilidir. Eserin toplam on iki nüshası tespit edilmiştir. Yurt içi ve yurt dışında pek çok nüshasının bulunması, eserin halk arasında sevilip okunduğunun bir göstergesidir. *Miftâhü'r-rahme*'nin iki nüshası dışında kalan diğer bütün nüshalarında hatimeden sonra Veysî'nin *Şehâdet-nâme* adlı eserinden alınmış, orucun faziletlerinden bahseden bir hikâye bulunmaktadır. Eser, bu hikâye vesilesiyle Allah'ın rahmetinin sonsuzluğuna atıfta bulunularak tamamlanmıştır. Eserde, Firavun'un imanı değerlendirilirken müellif, konuyu genişletmek ve düşüncelerini ispatlamak amacıyla birçok kaynağa başvurmuş, böylece eserine ilmi bir hüviyet kazandırmıştır. Çeşitli kaynaklardan konu ile ilgili tespitlerini yapıp alt başlıklar hâlinde bunları ele alan Hüseyin Âlî, eserinde kendi görüşünü çok fazla belirtmemiştir. Bazı kaynaklarda, Firavun'un imanının sahil olduğu, bazılarında ise imanı sahil olsa bile üzerinde kul hakkı olduğu için cehennemde azap çekmesi gerektiği söylenmiştir. Âlî de bu yorumları naklettikten sonra en doğrusunu Allah'ın bileceğine işaret ederek eserini tamamlamıştır.

17. yüzyıla ait bir eser olan *Miftâhü'r-rahme*, döneminin dil ve üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Müellif, Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin yoğun olduğu eserini genel olarak süslü nesir tarzıyla telif etmiş; eserde Arap, Fars ve Türk edebiyatının önemli şairlerinin şiirlerine de yer vermiştir. Eserde Arapça ifadelere çok fazla yer verilmesi eserin üslubunun ağırlaşmasına sebep olmuştur. Âlî'nin yazdıklarını kaynaklara dayandırması, anlattıklarında tarafsız kalması eserin önemli bir üslup özelliğidir. Sonuç olarak Hüseyin Âlî Efendi'nin *Miftâhü'r-rahme* adlı eseri, Firavun'un imanı konusunu Türkçe müstakil bir eser olarak ele alması bakımından önem arz etmektedir. Eser, döneminin ilmi ve edebî yaklaşımlarının bir göstergesi olarak hem klasik Türk edebiyatı hem de İslami ilimler alanında literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Kaynakça

- Altuner, N. (2005). Âlî Hüseyin Efendi. *I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu* (s. 377-390). Edirne.
- Arıkoğlu, İ. (1999). *Âlî (Edirneli Hüseyin Efendi) Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Ateş, A. (1942). Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman Münasebeti İle). *Türkiyat Mecmuası*, 7(0), 253-267.
- Aydın, S. (2014). Kurân ve Sünnet Işığında Firavun'un İmânı Meselesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(28), 121-148.

- Aynur, H., Çakır, M., Koncu, H. ve Özyıldırım, A. E. (2017). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XII Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler* (1. bs.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Babinger, F. (2000). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (3. bs.). (C. Üçok, Çev.) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir (2016). *Osmanlı Müellifleri*. (Y. Saraç, Haz.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Cambaz, N. (2020). *Miftâhü'r-rahme (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın.
- Canım, R. (1995). *Edirne Şâirleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cengiz, M. (2017). *Ali Hüseyin Çelebi Edirnevî'nin "Kafiye ve Nazire" İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, M. (2011). Ye's ve Be's Halinde İmânın Hükümü: Firâvun'un İmânı Örneği. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(2), 121-142.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (25. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. (2017). *El-Keşşâf 'An Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl* (1. bs., Cilt III). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (2013). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Teyisûr'l-Vusûl İlâ Câmi'i'l-Usûl Min Hadîsi'r-Resûl* (Cilt I-II). (H. Akın, Terc.) İstanbul: Polen Yayınları.
- İsmail Belig (1985). *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar*. (A. Abdulkadiroğlu, Haz.) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kadı Nasîrüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydavî. (2013). *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Beydavî Tefsiri* (Cilt I). (A. Öztürk, Terc.) İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (1. bs.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, M. (2015). *Farsça-Türkçe Sözlük* (4. bs.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kapal, M. N. (2013). *17. Yüzyıl Divanlarında İsmi Geçen Şair ve Eserlerin Beyitlere Yansıması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaman, G. (2019). Hüseyin Âli Efendi ve Riyâzü't-Terâcim Adlı Biyografik Eseri. *Kesit Akademi Dergisi*(20), 49-62.
- Kasaid ve Gazaliyat-i Ali*. (h. 1064). Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, No. 1789.
- Kâtip Çelebi. (1972). *Mizânü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi)* (1. bs.) (O. Ş. Gökyay, Haz.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kavakcı, Y. Z. (1991). *İslâm Araştırmalarında Usûl* (4. bs.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, İ. (2011). Sûdî'nin Hafız Divanı Şerhindeki Tasavvufî Yaklaşımları. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(2), 599-630.
- Kılavuz, A. S. (2017). *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş* (28. bs.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kılıç, A. (2016). Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür? *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 2(3), 51-79.
- Köksal, M. F. (2008). Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*(1), 169-190.

- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. (2011). (H. Karaman, A. Özbek, İ. K. Dönmez, M. Çağrı, S. Gümüş ve A. Turgut, Haz.) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mehmed Tevfik. (2017). *Kâfile-i Şu'arâ*. (F. S. Kutlar Oğuz, H. Koncu ve M. Çakır, Haz.) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (E.T. 17.07.2019).
- Mengi, M. (2007). Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(10), 43-76.
- Mengi, M. (2016). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (23. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Miftâh-ı Rahmet*. (h. 1116). Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi, No. Y-340/2.
- Miftâh-ı Rahmet*. (h. 1206). Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu, No. 703.
- Miftâh-ı Rahmet*. (t.y.). Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Koleksiyonu, No. 384.
- Miftâhü'r-rahme*. (h. 1154). Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No. N.F. 356.
- Miftâhü'r-rahme*. (h. 1155). Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No. N.F. 247.
- Miftâhü'r-rahme*. (h. 1158). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeniler, No. Y-706.
- Miftâhü'r-rahme*. (t.y.). Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihad Tarlan, No. 94.
- Miftâhü'r-rahme*. (t.y.). Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No. 2131.
- Miftâhü'r-rahme*. (t.y.). Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No. 9525.
- Musayeva, S. (2015). *Şehâdet-Nâme-i Veysî (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Mustafa Safâyî Efendi. (2005). *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetül-Âsâr Min Fevâidi'l-Eş'âr): İnceleme-Metin-İndeks*. (P. Çapan, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Münşeat*. (t.y.). Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3518.
- Nûredin Es-Sâbûnî. (2011). *Mâtürîdiyye Akaidi (El-Bidâye Fî Usûli'd-dîn Tercümesi)*. (B. Topaloğlu, Çev.) İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Okuyucu, C., Kartal, A. ve Köksal, F. (2012). *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. (3. bs.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özgül, M. K. (2013). XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı. A. F. Bilkan içinde, *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış Eski Türk Edebiyatı* (s. 195-236). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Redhouse, S. J. W. (1992). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sayı, A. (2016). *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Mûsa*. İstanbul: İz Yayınları.
- Soyal, F. (2004). *Celâleddin Ed-Devvânî'nin Firavun'un İmânı Konusundaki Görüşleri ve Ali El-Kârî'nin Eleştirisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şafak, Y. (2009). Mevlânâ'ya Atfedilen "Yine Gel..." Rubâîsine Dair. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*(24), 75-80.
- Şemseddin Sami. (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. (4. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şeyhî Mehmed Efendi. (2018). *Vekâyi'u'l-Fuzalâ Seyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. (R. İkinci, Haz.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Taftazânî. (2015). *Kelam İlmi ve İslam Akâidi Şerhu'l-Akâid*. (S. Uludağ, Haz.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tevârih*. (t.y.). Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, No. 663.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* (1. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uzun, A. (2019). *Edirneli Âli Hüseyin Çelebi'nin Ukûdü'l-Ukûlü (Tahkik-İnceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ünver, İ. (2008). Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(6), 1-46.

Yazır, E. M. H. (2016). *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri* (6. bs., Cilt VII). Ankara: Akçağ Yayınları.

Zavotçu, G. (2009). (Haz.) *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

İnternet kaynakları

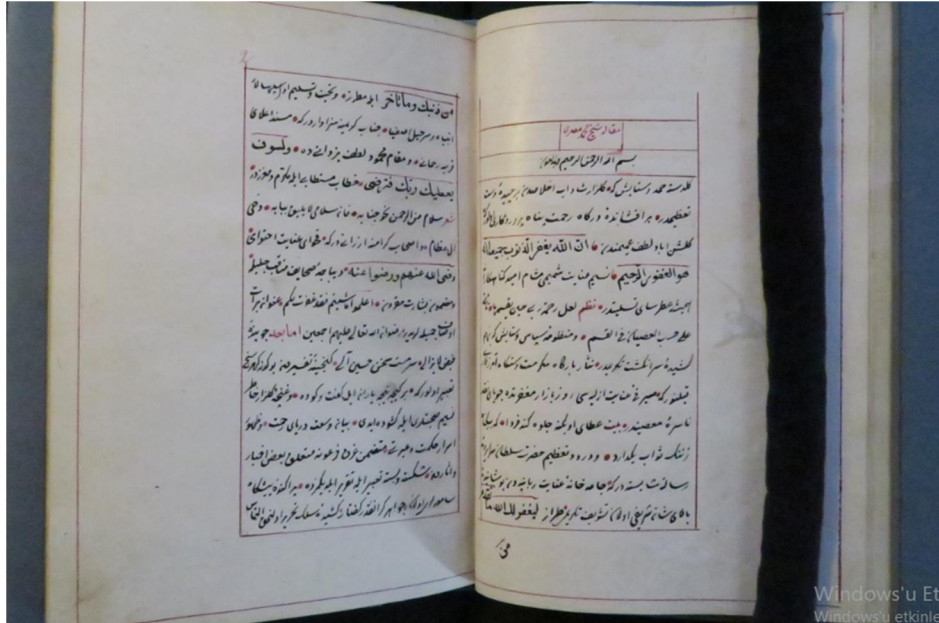
<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=miftahu%27r-rahme> (E.T. 30.12.2019).

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/list> (E.T. 11.02.2019).

<http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php> (E.T. 14.11.2019).

<http://www.tdk.gov.tr/> (E.T. 20.01.2020).

EK 1:

Avusturya Milli Kütüphanesi, N.F. 356 demirbaş numaralı nüsha, vr. 1b-2a.

EK 2:

Avusturya Milli Kütüphanesi, N.F. 356 demirbaş numaralı nüsha, vr. 22b-23a.